

Bogens længste kapitel gennemgår udvalgte kapitler fra *Dictionnaire historique et critique*. Gennem analyser af artikler om David, Calvin, Luther, Erasmus, Nestorius, Eva, Muhammed og Manikæerne fokuserer Pedersen på Bayle som en tolerancens forkæmper i en tid der knager med religiøse stridigheder. Sigtet er her at fremstille Bayle som en vigtig komponent i udarbejdelsen af et andet begreb om tolerance end den katolsk dominerede og meget negative forestilling om tolerance som sentimental overbærenhed med kættere. I modsætning hertil beskrives Bayle som en fremsynet forfatter der understreger den personlige samvittighed som en uudryddelig komponent i det menneskelige sjæleliv.

På trods af det lille værks fine indføring i Bayle og hans turbulente samtid er bogen sine steder en alt for insisterende læseoplevelse. En del af den erklærede intention er at vise, at Bayle ikke blot kan indrulleres i generelle skabeloner som værende for eller imod gummibegrebet 'oplysning'. Desto mere irriterende er det, at Pedersen ustandseligt gentager, hvorledes Bayle 'med overlegen polemisk nerve og sikker stilsans [...] forbliver en pennens frontkæmper, der under dække og med talrige sidespring kæmper sin kamp mod fanatisme, intolerance og undertrykkelse.' (s. 34). Denne stilistiske heroisering af Bayle kan genfindes flere steder i bogen, og klæder ikke bogens andre forsøg på en nøgtern vurdering af

manden. På samme måde bliver den meget generelle pointering af samtidens religionskrige som kontekst for Bayles arbejder drevet så eftertrykkeligt i bund med så mange gentagelser, at man til sidst føler sig hensat til en uoplysende og trætkekær tekst. Det har næppe været forfatterens mening at trætte, men som letpåvirkelig læser falder disse gentagelser desværre i øjnene og skammer et aldeles sympatisk lille værk.

Frank Beck Lassen

Wittgenstein om tro og tvivl

Diana Rigtrup: Wittgenstein mellem tro og tvivl, Forlaget Anis, 200, 163 sider, 189 kr.

Efterhånden som Wittgensteins manuskripter og hans forskellige dagbøger og optegnelser er udkommet er det blevet klart, at det religiøse og religion optog ham intenst i flere perioder. Der er da også ved at opstå en ikke ringe mængde litteratur, der sætter sig for at bløtlægge Wittgensteins forhold til denne dimension. Også på dansk er der udkommet flere bidrag, bl.a. fra Glebe-Møller, der i øvrigt må regnes til en af de vigtigste inspiratorer for Diana Rigtrups bog.

Nu er Wittgensteins forhold til det religiøse ingenlunde entydigt endsige endimensionalt, for han tematiserer det bl.a. sprogfilosofisk, kulturhistorisk og så eksistentielt. Og selv om

hans refleksioner, hvad angår den sprogfilosofiske dimension og også hans kulturhistoriske overvejelser er ret entydige, så sprænges entydigheden helt i luften, når vi kommer til den eksistentielle dimension. Hvad der ligger fast er, at han tog det religiøse alvorligt.

Diana Rigtrup skriver i forordet, at hun især tager udgangspunkt i dagbogsoptegnelserne fra 1930-1932 og 1936-1937, der for nyligt er udgivet med titlen *Denkebevægelsen*. Dele herfra har været kendt tidligere, og – så vidt jeg kan vurdere – er der for så vidt intet nyt heri, udover at spor og positioner understreges mere markant end i andre optegnelser.

Men det er da heller ikke en gennemgang af *Denkebevægelsen* Rigtrup fremlægger, derimod en meget vidt-favnende gennemgang af de mange forskellige dimensioner, der er i forhold til det religiøse hos Wittgenstein. Der er også en kort biografi samt en også kort gennemgang af Wittgensteins forfatterskab frem til *Philosophische Untersuchungen*.

Oplagt er hendes inddragelse af Kierkegaard som ”samtalepartner” og ”modstander” i Wittgensteins drøftelser med sig selv udi spørgsmålet om tro (i kristen forstand).

De mange facetter, der tages op i religionsspørgsmålet er både en styrke og en svaghed ved bogen. En styrke for så vidt den får gjort det klart, at der er alle disse facetter hos Wittgenstein – og en svaghed fordi der somme tider savnes fokus og dybde

eller egentlig gennemarbejdning. Det gælder f.eks. Rigtrups gennemgang af ritualer, hvor vi nok får markeringer ikke mindst fra Wittgensteins vrisne opgør med Frazers *The Golden Bough*, men så stoppes der lige, hvor det er ved at blive sjovt. Ganske oplysende er kontrasteringerne til Kierkegaard, hvor det vises, at nok er der familielighed mellem Kierkegaards og Wittgensteins forhold til kristendommen, men hvor den ene understreger det paradoksale (Kierkegaard), der afvises dette med bestemthed hos den anden (Wittgenstein).

Bogen slutter med et mindre kapitel om Wittgenstein og den systematiske teologi. Det virker både påklistret og rapsodisk.

Generelt er bogen informativ, men den har vanskeligt ved at finde ud af, om den skal være en introduktion eller en præsentation af problemstillinger, der går lige til sagen. Måske på grund af de mange temaer, som anslås undervejs kommer der aldrig noget egentlig sus i fremstillingen.

Bogen er skrevet i et ligetil sprog uden krukkeri. Til gengæld kunne man sagtens undvære de hyppige proklamationer om, at nu vil jeg gøre dit og dat. De burde have været luget ud af en redaktør.

Hans-Jørgen Schanz

Tænkningen er atter blevet levende